

Látókör

Kisida Erzsébet

Állampolgár a gyermek (avagy a tanuló több szerepben)

Az alapvető állampolgári ismereteket az iskolában kell elsajátítani. Ha a jelenlegi tanuló, a néhány év múlva felelősségteljes felnőtt nem is kíván majd politizálni, akkor is mint a családjáért, boldogulásáért fáradozó ember, a társadalom tagja, teljes jogú állampolgár számtalanszor, különféle élethelyzetekben a jogviszonyok alanyává válik.

A gyermek, az ifjú és az általános jogi szabályozás

A tanuló, aki a napi, megszokott tevékenységét végzi – azonkívül, hogy tanul –, sok szerepben van jelen az életben, a mindennapi tevékenységekben. Otthon, a családban mint a család egyik tagja a családjogi törvényben megfogalmazott jogok és kötelességek hordozója. Az iskolában tanuló, itt az ebből fakadó jogosultságok illetik meg, és kötelezettségek terhelik. Ismét más szerepet kap, ha a közösségi életben jelenik meg mint a diákönkormányzat tagja vagy tisztségviselője. Ha viszont kilép az iskola kapuján vagy a családi otthon ajtaján, akkor bizonyos jogügyletek alanya lehet. Mindennapos esemény, hogy vásárol, a könyvtárban könyvet kölcsönöz stb. Ezekben az apró tevékenységekben is jogalany a gyermek, jogi szakkifejezéssel: jogosultságok és kötelezettségek hordozója.

A tanuló speciális helyzetben van: egyrészt vonatkoznak rá – bizonyos megszorításokkal – a jogszabályok általánosságban, másrészt a speciális jogszabályok és a külön jogszabályokban megfogalmazott privilégiumok szerint különleges helyzetet biztosít számára a törvény.

A minden emberre vonatkozó jogszabályok, az *általános jogi szabályozás* árnyaltan határozza meg a fiatalok speciális helyzetét.

A gyermek fejlődésének különböző szakaszaiban eltérő belátási képességgel rendelkezik. Ebből következően a nyilatkozatai, a cselekedetei is a korának és érettségi fokának figyelembevételével értékelhetők. Az a tény ismert, hogy a gyermek 18 éves korában válik felnőtté, akkor lesz teljes jogú állampolgár. De azt már kevesebben tartják szem előtt, hogy addig is megilletik bizonyos jogok a fiatalokot. A Polgári Törvénykönyv kógens, feltétlenül alkalmazandó szabályt állít fel:

1. *Cselekvőképtelen* a gyermek tizennégy éves koráig. Ebből fakadóan a jognyilatkozatai semmisek, nevében a törvényes képviselője jár el.

2. *Korlátozottan cselekvőképés* a kiskorú a tizennegyedik és a tizennyolcadik életéve között. Ennek következtében a jognyilatkozatainak érvényességéhez – ha a jogszabály kivételt nem tesz – törvényes képviselőjének beleegyezése vagy utólagos jóváhagyása szükséges.

A korlátozottan cselekvőképes személy törvényes képviselőjének közreműködése nélkül is

- megteheti azokat a személyes jellegű jognyilatkozatokat, amelyekre a jogszabály feljogosítja,

- megkötheti a mindennapi élet szokásos, kisebb jelentőségű szerződéseit: bevásárol, könyvet kölcsönöz, újságot vesz stb.

- rendelkezik a munkájával szerzett keresményével, és

- megköthet minden olyan szerződést, amelyből kizárólag előnyt szerez.

3. *Cselekvőképes* a 18. életévét betöltött személy (ha elmeállapota miatt nem korlátozzák a cselekvőképességét; erre azonban csak a legkritikább esetben, az orvosi szakvélemény alapján kerülhet sor). Tehát a cselekvőképes személy a maga nevében jár el, maga köthet szerződéseket és tehet érvényes jognyilatkozatokat.

Az ifjúság gyakran panaszos, mert – úgymond – nincsenek jogai. Tévedés. A fiataloknak vannak jogaik, csak nem ismerik azokat.

Feladatunk, hogy az ifjúság megismerje a jogait és éljen velük. A tájékozatlanság eredménye ugyanis elbizonytalanodáshoz, ez pedig téves értékeléshez, hibás döntéshez vezet. Egy idő után a tanulók beállítódnak erre a szemléletre, mert ezek a komponensek erősítik egymást. Az ifjúság magatartását, életvezetését befolyásoló, a cselekvési koordinátáit meghatározó állampolgári és jogi ismeretek elsajátítása elengedhetetlen feltétele értékrendjük kialakításának. Ennek hiányában – egyéb tényezőkkel együtt – az ifjúság rossz irányba fejlődik, a társadalom értéktételével meg nem egyező cselekedeteket visz végbe. Ez pedig az ifjúság és a felnőttek között meg nem értést, konfliktust okoz.

Azt is fontos hangsúlyozni, hogy a *jogok és a kötelezettségek* ugyanannak a skálának a két pólusán nyugszanak. Tehát együtt vannak jelen a jogi szabályozás során, együtt érvényesülnek a mindennapi életben. Egy hétköznapi példával célszerű megvilágítani az elmondottakat. A *Polgári Törvénykönyv* már említett rendelkezése értelmében a korlátozottan cselekvőképes személy (a 14–18 év közötti fiatal) – ha a jogszabály kivételt nem tesz – rendelkezik a munkájával szerzett keresményével. Sőt, keresménye erejéig erre kötelezettséget is vállalhat. (Ptk. 14. paragrafus (2) bekezdés c) pontja.) A *Családjogi Törvény* 85. paragrafusa pedig leszögezi: az a gyermek (18. év alatti fiatal), akinek szabad rendelkezése alatt álló saját keresménye van, ha a szülői háztartásban él, a háztartás költségeihez keresményéből megfelelő mértékben köteles hozzájárulni. Természetesen ezeket a jogokat és kötelezettségeket együtt kell gyakorolni.

A gyermekekre vonatkozó speciális jogszabályok

A) A *speciális jogszabályok* közül, amelyek a gyermekek, a fiatalkorúak jogait és kötelezéseit szabályozzák, legfontosabb a *gyermek jogairól szóló, 1989. évi New York-i egyezmény*.

Nem először vetették fel azokat a gondolatokat, amelyeket a *gyermek jogairól* szóló egyezségokmány megfogalmaz, hiszen már az *Egyesült Nemzetek az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában* kimondta: a gyermekkor különleges segítséghez és támogatáshoz ad jogot.

A gyermek jogairól szóló egyezményt – sok más államhoz hasonlóan – a magyar Országgyűlés is törvénybe iktatta. Ezzel magára vállalta azt a kötelezettséget is, hogy az abban foglaltakat a hazai viszonyokra alkalmazza. Ennek

megfelelően a közoktatási törvénybe és más, a gyermekek helyzetét érintő jogszabályokba beépítették a gyermek jogairól szóló egyezmény rendelkezéseit.

A deklaráció nem csupán azokat a jogosultságokat rögzíti, amelyek megilletik a gyermekeket (a 18. év alattiakat), hanem meghatározza azokat a követelményeket is, amelyek – ebből fakadóan – az államra, a hatóságokra, az intézményekre hárulnak. Ennek értelmében

– az állam kötelezettséget vállal arra, hogy a gyermekek számára biztosítja a jólétükhöz szükséges védelmet és gondozást. E célból meghozza a szükséges törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket,

– a szociális védelem intézményei, a törvényhozó szervek, a közigazgatási hatóságok minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenképp felett álló érdekét veszik elsősorban figyelembe,

– az állam meghozza mindazokat az intézkedéseket, amelyek az egyezményben elismert jogok érvényesüléséhez szükségesek.

B) A gyermekeket megillető jogosultságokat a *Polgári Törvénykönyv* a *méhmagzatra* is kiterjeszti. A jogképességet (azt a lehetőséget, hogy az embernek jogai és kötelezettségei legyenek) a méhmagzatra is előírja. A jogképesség – azzal a feltétellel, hogy élve születik a gyermek – fogamzásának időpontjától megilleti az embert. Ennek a szabálynak az öröklés során van jelentősége. Ezt a jogi deklarációt megerősíti a törvény azzal, hogy a gyermek részére már megszületése előtt gondnokot kell kirendelni, ha ez jogainak a megóvása érdekében szükséges. (Ptk. 8–10. paragrafusok.)

A *Polgári Törvénykönyv* másik rendelkezése (Ptk. 12. paragrafus (2) bekezdés) a fiatalok speciális helyzetét szabályozza. A kiskorú házasságkötése nagykorúságot von maga után, azaz ezzel a jogi akttal nagykorúvá válik. Ha a házasságát a nagykorúság elérése előtt felbontják, akkor sem válik ismét kiskorúvá. Ez a jogosítványa megmarad (természetesen itt is vannak kivételek).

A büntetőjog is privilegizált helyzetet teremt a fiatalok számára. A *Büntető Törvénykönyv* a fiatalokra vonatkozó speciális rendelkezéseit külön fejezetben szabályozza. A büntetőeljárásban és a büntetés végrehajtása során is érvényesülnek a direkt szabályok. Ismert továbbá a fiatal felnőttkorú fogalma is, amelynek főként a büntetés kiszabása során van szerepe.

C) Az ifjúság idejének a jelentős részét az iskolában, az oktatási intézményben tölti, és az iskolával tanulói jogviszonyban áll. Ezért szükségszerűen szabályozták az oktatási törvényben a tanulóknak (és a szülőknek) az ebből a viszonyból fakadó jogait és kötelezettségeit.

A *közoktatási törvény* nemcsak a tanulók személyéhez kötődő jogokat és kötelezettségeket határozza meg (Kotv. 10–12. paragrafusok), hanem a tanulói közösségek: a diákkörök és a diákönkormányzatok jogait is szabályozza (62–64. paragrafusok).

Álláspontom szerint a tanulói jogviszony térbeli kereteit célszerű lenne szabályozni, éspedig úgy, hogy például az „iskolába menet” és az „iskolából jövet” útjára és idejére is indokolt lenne kiterjeszteni a tanulói jogviszonyt. Még olyan formában is, ha biztosítással szükséges megerősíteni azt. A tanuló érdekeit szolgálja, hogy ezt a védeltséget élvezze.

A *tanulók jogait és kötelezettségeit* a közoktatási törvény tételesen szabályozza.

Ennek a tanulmánynak nem feladata a szabályok ismertetése, de egy esetben szükséges kivételt tennem. Ugyanis a családok szociális helyzete gyakran szorongató, ez pedig kihat a tanuló állapotbeli kötelezettségére is. Ebből fakadóan

szükséges, hogy a jogszabály ne csak létezzen, hanem „éljen is”, gyakorlattá is váljon. A 10. paragrafus (4) bekezdése szerint a tanulónak joga, hogy – a családja anyagi helyzetétől függően – az iskolában *kérelmére*

- ingyenes vagy kedvezményes étkezésben, tanszerellátásban részesüljön,
- részben vagy egészben mentesüljön – a törvényben meghatározott – a tanulókat terhelő költségek megfizetése alól, vagy
- engedélyt kapjon a fizetési kötelezettség teljesítésének halasztására vagy a részletekben való fizetésre.

Ezeknek a tanulói jogosultságoknak a feltétel nélküli érvényesítése az iskola alapvető kötelezettsége.

A *diákkörökre, diákönkormányzatokra* vonatkozó rendelkezéseket a közoktatási törvény 62–64. paragrafusai szabályozzák. Ennek értelmében az iskola, a kollégium tanulói közös tevékenységük megszervezésére *diákköröket* hozhatnak létre. A diákkörök jogosultak képviseltetni magukat a diákönkormányzatokban.

A *diákönkormányzatot* a tanulók, a tanulóközösségek és a diákkörök a *tanulók érdekeinek képviseletére* hozták létre. Ebből eredően széles körű jogosultsággal ruházta fel a törvény:

- tevékenysége a tanulókat érintő valamennyi kérdésre kiterjed,
- döntési, egyetértési, javaslattevői és véleménynyilvánítási joggal rendelkezik.

A szervezeti-és működési szabályzatát a választó tanulóközösség fogadja el, és a nevelőtestület hagyja jóvá.

Az állampolgári és jogi ismeretek oktatása

A tanuló iskolai helyzetét az említett jogszabályok rendezik. Mindazonáltal a tanuló csak akkor érzi majd biztonságban magát a társadalomban, ha megismeri a társadalom működésének a szabályait. A tanuló csak akkor képes érvényesíteni a jogait, ha ismeri azokat. A *tájékozottság mintegy előfeltétele* az életben való helytállásnak.

A tanulónak nemcsak a tananyagot kell elsajátítania, hanem szükséges ismernie az őt körülvevő világot is. A jelenlegi tananyag ismerete önmagában kevés ahhoz, hogy a tanuló – az iskolából kikerülve – a társadalomban elfoglalja a helyét, és a vele szemben támasztott követelményeknek eleget tegyen. Aki a szükséges ismeretek híján van, elbizonytalanodik, a sötétben tapogatózó emberhez hasonlít.

Reális esélye van annak, hogy a fiatalokból nyomban az érettségi után vállalkozó vagy üzlettárs legyen, következésképpen szükséges, hogy bizonyos ismereteket már az iskolában elsajátítsanak.

Ezen a gyakorlatias megközelítésen túlmenően nem szabad megfeledkezni arról, hogy az iskola nemcsak az oktatás, a nevelés, hanem a társadalmi életre való felkészítés feladatát is ellátja. Az *Európa Tanács a „Középfokú oktatás Európáért”* projekt előkészítése során úgy foglalt állást, szükségesnek találta, hogy az iskolák a társadalomra vonatkozó ismereteket oktassák, az értékeket továbbadják.

Az iskola kettős funkciót tölt be: egyrészt az önmaga számára kitűzött célokat követi, másrészt a társadalom részéről jelentkező igényeknek és elvárásoknak is eleget kell hogy tegyen.

Európa-szerte „az állampolgári nevelés iránt széles körű igény nyilvánul meg: az állampolgári és demokratikus nevelés iránti valódi igény, valamint a mindenna-

pi életben hiányolt közéleti szellem felélesztéséhez fűzött várákozás. Végkövetkeztetésként: a demokratikus élet elveinek elsajátítását, ezekre az elvekre épülő szemléleti és magatartásformák kialakítását nem lehet a véletlenre bízni" – írja a párizsi Országos Oktatókutató Intézet munkatársa, *François Audigier*.

Az állampolgári nevelésnek két követelményt kell kielégítenie: a társadalomra vonatkozó ismeretek megszerzését és a tanulók felkészítését a kezdeményező magatartásra, a felelősség vállalására és szabadságjogaik gyakorlására. Az idézett szerző szerint az állampolgári nevelést tantárgyként kell felfogni.

A jogok, a jogszabályok végső soron lebonthatók etikai és morális kérdésekre. Ezeknek a kategóriáknak az elsajátítása nélkül csak adathalmazt ismer meg a tanuló. Fontos hangsúlyozni, hogy a jogok és a kötelezettségek között szoros összefüggés áll fenn. Nem egyedül vallom, hogy a jogszabály ismerete önmagában is a jog tiszteletére nevel.

A fenti okfejtés megalapozza az állampolgári és jogi ismeretek oktatása iránti igényt. Nem minden gyermek válik politizáló felnőtté, ha pedig politikára szánja rá magát, majd megtanulja – hangozhatna az ellenvetés. Nem állhat meg ez az érv, hiszen az állampolgárnak nemcsak jogai, hanem kötelezettségei is vannak. Minden állampolgárnak az *Alkotmányban* biztosított joga – és egyben erkölcsi kötelezettsége is –, hogy választható és választó legyen. Még ha az állampolgár nem is kíván élni ezzel a jogával, akkor is kell, hogy legalább szerény ismerete legyen a társadalom rendjéről, működéséről, intézményrendszeréről. Minden állampolgárnak legalább alapvető ismeretekkel kell rendelkeznie például a választásokat illetően. Ahhoz, hogy teljes értékű legyen az ember, mert az életviszonyok, a jogviszonyok összefüggenek, egymásra épülnek, adott helyzetekben a jogosítványok és kötelezettségek átfedik egymást.

Az iskolai oktatás keretében legalább az alapvető állampolgári ismereteket, az *Alkotmány* alapvető rendelkezéseit el kell sajátítani a tanulóknak:

- az Országgyűlés államhatalmi és népképviselői jellegét, legfontosabb feladatait, törvényalkotó jogát és határozatainak jellegét,
- a köztársasági elnök helyét, szerepét, funkcióit,
- a kormány tevékenységét, a miniszterelnök funkcióját,
- a miniszterek feladat- és tevékenységi körét,
- az országgyűlési és a helyhatósági választások rendszerét,
- az Alkotmányban biztosított alapvető jogokat és kötelezettségeket stb.

Ha a jelenlegi tanuló, a néhány év múlva felelősségteljes felnőtt nem is kíván majd politizálni, akkor is mint a családjáért, boldogulásáért fáradózó ember, a társadalom tagja, teljes jogú állampolgár számtalanszor, különféle élethelyzetekben a jogviszonyok alanyává válik. Amikor munkaviszonyt létesít, mint munkavállalót megilletik a *Munka Törvénykönyvéből* – esetleg más jogszabályokból is – fakadó jogosultságok és egyéb jogok.

Az állampolgár az életviszonyok változásából fakadóan ingatlant szerez, tulajdonjogát rendeznie kell. Az adásvételi szerződés megkötése gondosságot kíván, szabályai vannak. A jogügylet talán kölcsönigénnyel, esetleg kezességvállalással függ össze. *Életünk során*, családi körben öröklésre is sor kerül. Ez esetben legalább a törvényes öröklésről és a végrendeleti öröklésről szükséges valamelyes ismerettel rendelkezni. Ezekből az életszerű helyzetekből is kitűnik, nem hever parlagon az a tudás sem, amit a tanulók a *Polgári Törvénykönyv* rendelkezéseiből elsajátítottak.

Az ember legtermészetesebb állapota a családi élet. Időnként szükségessé válik a *családjogi törvény* alapvető rendelkezéseinek az ismerete is.

A *Büntető Törvénykönyv* rendelkezéseit nem szükséges ismernie a tisztas állampolgárnak, de azzal mégis csak hasznos tisztában lennie, hogy apróbb szabálytalanságok elkövetésével (például a tilosban parkolás stb.) nem *büntettet*, még csak nem is *vétséget*, hanem mindössze *szabálysértést* követ el.

Az pedig már az alpműveltség körébe tartozik, hogy a tanulók megkülönböztessék a *bíró*, az *ügyész* és az *ügyvéd* tevékenységét, szerepkörét.

Nem csupán tájékozottságot, egyfajta jártasságot jelent, hanem gyakorlati előnnyel jár majd, ha a tanulók a jogszabályok rendszeréről képet kapnak. Praktikus megoldáshoz vezet, ha ügyeik intézése során az állampolgárok meg tudják különböztetni az *Alkotmányt* a *többi törvénytől*, a *kormányrendeletet* a *miniszeri rendelettől* stb.

Mindezek az érvek is megerősítik a nem vitatható tényt: az állampolgári és jogi ismeretek oktatásának létjogosultságát. Az életviszonyokból adódó szükség-szerűség hívta életre ezt az igényt. Az oktatáspolitikai felismerve ezt a szükség-szerűséget, a *Nemzeti alaptanterv*be, annak az *Ember és társadalom* részébe beépítette ezt az ismeretanyagot.

Kökény Kitty, Kővágótőtös